Met een knipoog naar Europa

Remy Wolfs en Marita Tholey

Recent onderzoek van het Nationaal InformatieCentrum Leermiddelen (NICL) naar de kwaliteit van de Europese dimensie in veel gebruikte en recente geschiedenismethodes wijst uit, dat er nog wel het een en ander mag gebeuren. De auteurs kunnen, zo luidt een advies van de onderzoekers, belangrijke Europese thema's levendiger en uitdagender presenteren en uitwerken.

Remy Wolfs is projectmedewerker bij het Nationaal InformatieCentrum Leermiddelen, NICL, en was eerder betrokken bij een onderzoek naar de Derde Wereld in schoolboeken, waarover hij in KLEIO 1992/10 publiceerde. Marita Tholey is reeksredacteur en projectleider bij het Nationaal InformatieCentrum Leermiddelen.

In 1988 bracht de Raad van Ministers van Onderwijs van de EG een resolutie uit waarin werd gepleit voor het versterken van de Europese dimensie in het onderwijs. Sindsdien is ook de discussie over de kwaliteit van 'Europa' in het Nederlands onderwijs op gang gekomen. In 1989 stelde minister Ritzen van Onderwijs het 'Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs' in. Dit platform kreeg als taak de invoering en de kwaliteit van de Europese dimensie in het reguliere onderwijs te bevorderen.
Onder de paraplu van het platform zijn diverse activiteiten verricht. Er zijn inhoudelijke en didactische richtlijnen ontwikkeld voor onderwijs met een Europese dimensie in verschillende vakken. Er is voorbeeldlesmateriaal geschreven en er zijn handreikingen voor docenten en schoolboekenschrijvers gemaakt. Verder besteedde het platform aandacht aan de nascholing van docenten.

De Europese dimensie in het vak geschiedenis

Europa is al lang een vast onderdeel in de geschiedenisprogramma's in het lbo, het mavo en de onderbouw havo/vwo. Ook in de kerndoelen basisvorming voor het vak geschiedenis en staatsinrichting heeft Europa weer een vaste plaats gekregen. Het vak behandelt een breed scala aan historische ontwikkelingen en processen die zich in Europa hebben afgespeeld.
Chronologisch loopt de Europese geschiedenis vanaf de oudheid tot aan de huidige moderne tijd. Binnen deze chronologie worden uiteenlopende tijdsperioden en thema's besproken. Traditionele aandachtsvelden zijn onder meer: de Grieken en Romeinen, de middeleeuwen, de ontdekkingen, de renaissance, reformatie en contrareformatie, de industrile revolutie, de ontwikkeling van de Westeuropese democratieën, kolonialisme en imperialisme, het fascisme, de Tweede Wereldoorlog en het naoorlogse Europa.

Geschiedenis en staatsinrichting-onderwijs met een Europese dimensie sluit aan bij de traditionele programma's en ook bij de nieuwe kerndoelen basisvorming.
Onderwijs met een Europese dimensie beoogt kennis en vaardigheden te ontwikkelen die nodig zijn om tot inzicht, betrokkenheid en oordeelsvermogen te komen over Europese samenwerking en integratie als ook over grensoverschrijdende problemen in Europa. Dit betekent dat leerlingen gestimuleerd worden om kritisch na te denken over actuele ontwikkelingen in Europa, over mogelijkheden die Europa biedt en ook over problemen die daarmee gepaard gaan. Zo kan bereikt worden dat leerlingen hun eigen positie binnen Europa beter kunnen bepalen en beoordelen. Ze zullen makkelijker in staat zijn gebruik te maken van hun rechten en toekomstmogelijkheden in een steeds veranderend Europa.

Het belang van het schoolboek

Onderwijs met een Europese dimensie in de praktijk betekent het leggen van inhoudelijke en didactische accenten in bestaande vakken.

Richtlijnen voor onderwijs met een Europese dimensie dienen natuurlijk wel zichtbaar en werkbaar gemaakt te worden voor de docent en de leerlingen in de klas. Ze zullen daarom op adequate wijze in reguliere leermiddelen uitgewerkt moeten worden. Van alle leermiddelen zijn de schoolboeken van de educatieve uitgevers nog steeds het belangrijkste hulpmiddel van de docent. Daarom besloot het NICL, mede in opdracht van het Europees Platform, te onderzoeken in hoeverre de ontwikkelde ideeën voor het vak geschiedenis en staatsinrichting (en ook aardrijkskunde) gemeengoed zijn geworden in de schoolboeken.
Doel van het onderzoek was het beschrijven van inhoudelijke en didactisch sterke en zwakke punten in schoolboeken en het geven van concrete adviezen om inhoudelijke omissies en didactische tekortkomingen weg te werken.

Beproefde aanpak

Voor dit onderzoek is een werkwijze gehanteerd die haar waarde heeft bewezen. Ze is eerder toegepast in een onderzoek naar de

Dimensies	Categorieën	Items	A	B	C	D	E
A Europa algemeen	A1 Samenwerking uit Europese geschiedenis vóór 1945	A1-1 Gemeenschappelijke Europese ontwikkelingen zonder welke naoorlogse samenwerking in Europa niet had kunnen plaatsvinden	4	4	4	2	2
B Europese samenwerking en integratie	B1 Historische achtergronden	B1-1 Historische achtergronden van Westeuropese samenwerking na WOII	1	2	1	1	1
		B1-2 Historische achtergronden van Oosteuropese samenwerking na WOII	3	2	2	2	1
		B1-3 Vrijwillige en onvrijwillige samenwerking	3	4	4	2	1
	B2 Visies op samenwerking en integratie	B2-1 Overeenkomstige en tegenstrijdige ideeën in West-Europa	1	2	1	1	1
		B2-2 Problemen bij Westeuropese samenwerking en integratie	2	4	2	2	1
		B2-3 Burgers uit Europese Gemeenschap hebben weinig invloed	4	4	4	4	4
	B3 Samenwerkingsorganisaties	B3-1 Verschillende terreinen van samenwerking in Europa	1	1	1	1	1
		B3-2 De Europese Gemeenschap als belangrijkste organisatie	2	2	2	2	2
		B3-3 Andere Westeuropese samenwerkingsorganisaties	2	2	2	1	1
		B3-4 De organen van de Europese Gemeenschap	2	4	2	1	2
		B3-5 De bevoegdheden en functies van de organen van de EG	2	4	2	1	2
		B3-6 Oosteuropese samenwerkingsorganisaties	2	1	2	1	1
	B4 De toekomst van samenwerking en integratie	B4-1 De interne markt in 1993	2	4	4	4	4
		B4-2 Europese organen nemen taken van afzonderlijke landen over	4	4	1	4	1
		B4-3 Democratiseringsprocessen eind jaren tachtig in Oost-Europa	1	1	4	1	1
		B4-4 Veranderingen in Oost-Europa gaan gepaard met grote problemen	1	1	4	1	1
		B4-5 Samenwerkingsperspectieven West- en Oosteuropese landen	4	4	4	4	4
	B5 Gevolgen van Europese samenwerking en integratie	B5-1 Leerlingen hebben in dagelijks leven met Europa te maken	4	4	4	4	2
		B5-2 Positieve en negatieve gevolgen van Westeuropese samenwerking voor Europeanen	1	4	4	1	1
C Grensoverschrijdende problemen	C1 Grensoverschrijdende problemen	C1-1 Uiteenlopende grensoverschrijdende problemen	1	4	4	4	3
		C1-2 De noodzaak van het terugdringen van problemen	1	4	4	4	1
		C1-3 Leerlingen/burgers kunnen bijdrage leveren aan het terugdringen van grensoverschrijdende problemen	4	4	4	4	4

Figuur 1. Inhoudelijk correspondentieprofiel van alle onderzochte geschiedenismethodes.

A = Andere tijden (65%)
B = Chronoscoop (39%)
C = Kijk op de tijd (48%)
D = Sprekend verleden (65%)
E = Vragen aan de geschiedenis (78%)

1 = goed behandeld;
2 = redelijk behandeld;
3 = matig behandeld;
4 = niet behandeld

kwaliteit van de Derde Wereld in veelgebruikte schoolboeken, dat van 1989 tot 1991 door de Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN) in opdracht van het Landelijk Netwerk Ontwikkelingseducatie is uitgevoerd (Wolfs, 1991 - zie voor de resultaten het artikel van Wolfs en Donkers in KLEIO 1992/10).

In het gangbare leerboekonderzoek worden twee werkwijzen onderscheiden. De kwantitatieve inhoudsanalyse gaat na hoeveel ruimte in een schoolboek is gereserveerd voor een onderwerp. Deze werkwijze leidt tot objectieve onderzoeksresultaten maar zegt niets over de deugdelijkheid van de informatie. De kwalitatieve werkwijze kijkt uitdrukkelijk naar wat er precies over een onderwerp wordt gezegd, naar de betekenis en de context van de informatie. Nadeel is echter de subjectiviteit.

Het analysemodel voor de Europese dimensie combineert de sterke punten van beide benaderingswijzen, systematiek en zeggingskracht, in een zogenaamde structurele kwalitatieve aanpak (Mayring, 1988). Het analysemodel bestaat uit twee schema's, één voor het analyseren van Europese inhouden en één voor het onderzoeken van de Europa-didactiek. De schema's geven nauwkeurig aan welke inhoudelijke en didactische aanpak men in een schoolboek terug zou moeten vinden. De ruimte voor subjectieve interpretaties wordt zo beperkt.

Bekeken is hoe duidelijk en eenduidig elke inhoud en elke didactische categorie uit het referentiekader in de schoolboeken aan de orde komt.

Voor elke methode zijn alle sterke en zwakke inhoudelijke en didactische kenmerken in kaart gebracht in zogenaamde correspondentieprofielen. Het inhoudelijk correspondentieprofiel (zie figuur 1) bevat alle inhoudelijke richtlijnen uitgewerkt in dimensies, categorieën en items, alsmede de scores voor de individuele schoolboeken in termen van *goed behandeld*, *redelijk behandeld*, *matig behandeld* en *niet behandeld*. In het didactisch correspondentieprofiel (zie figuur 2) kunnen de scores op de didactische richtlijnen terug gevonden worden. Deze zijn weergegeven in termen van *goed gerealiseerd*, *redelijk gerealiseerd*, *matig gerealiseerd* en *niet gerealiseerd*.

Uit het grote aanbod van schoolboeken moest een selectie worden gemaakt. Het belangrijkste criterium was representativiteit. De meest gebruikte methodes kwamen dus het eerst voor onderzoek in aanmerking.

Categorie	Aandachtspunt	A	B	C	D	E
1 Mogelijkheden tot het wekken van belangstelling voor en betrokkenheid bij Europa	- De leerstof besteedt aandacht aan concrete leefsituaties van leerlingen - De leerstof besteedt aandacht aan concrete leefsituaties van mensen in Europa - Mensen in Europa komen persoonlijk aan het woord in de leerstof - De leerstof doet een appel op het verantwoordelijkheidsgevoel van leerlingen inzake het terugdringen van grensoverschrijden de problemen	3	3	3	3	2
2 Variatie in het gebruik van media	- Afwisseling tussen tekst, foto's, tekeningen, tabellen, grafieken ed.	2	1	3	1	1
3 Etnocentrisme en vooroordelen	- De leerstof bevat geen etnocentrischeinformatie en vooroordelen jegens mensen en culturen in Europa	1	1	1	1	1
4 Variatie in verwerkingsmogelijkheden	- De leerlingen krijgen bij de leerstof met een Europese dimensie een evenwichtig aanbod tussen reproduktieve en produktieve opgaven aangeboden - De leerlingen krijgen aan de hand van aantrekkelijke werkvormen de kans informatie met een Europese dimensie te verwerken: eenvoudige onderzoeks- en oordeelsvormende opdrachten, discussievormen, omgevingsopdrachten en/of rollenspellen ed	.2	3	3	2	1

Figuur 2. Didactisch correspondentieprofiel alle onderzochte geschiedenismethodes

A = Andere tijden *B = Chronoscoop* *C = Kijk op de tijd* *D = Sprekend verleden* *E = Vragen aan de geschiedenis*
1 = goed gerealiseerd; *2 = redelijk gerealiseerd;* *3 = matig gerealiseerd;* *4 = niet gerealiseerd*

Daarnaast zijn ook recent verschenen methodes geanalyseerd, ondanks een relatief klein marktaandeel.

Europa in het verdere verleden

De Europese dimensie in het vak geschiedenis draait inhoudelijk rondom (de geschiedenis van) naoorlogse samenwerking en integratie in Europa. Slechts twee methodes, *Sprekend Verleden* en *Vragen aan de geschiedenis*, besteden aandacht aan vergelijkbare samenwerkingsinitiatieven uit de oude en nieuwe Europese geschiedenis. Zo gaat *Vragen aan de geschiedenis* uitgebreid in op de initiatieven voor Europese eenwording die gedurende de geschiedenis in Europa zijn ontplooid. Deze methode wil de grote lijnen in de historie van de Europese eenwording achterhalen. De auteurs geven in deel 3hv aan dat Europa vanaf de oudheid slechts af en toe een eenheid was. Vaak was het continent verdeeld in staten en staatjes, die elkaar met wapenen besteden om macht en invloed. Hitlers Europa wordt dan vergeleken met dat van de Romeinse heerser Nero:

"*Hitlers Europa was gebaseerd op verovering en op overheersing van het Germaanse ras. In plaats van een Romeins rijk wilde hij een Germaans rijk (...) Wat Europa betreft zijn we met Hitler eigenlijk dus weer terug bij af*".

Na de Tweede Wereldoorlog

De geschiedenis van de verschillende Europese samenwerkingsinitiatieven na de Tweede Wereldoorlog bespreken alle methodes over het algemeen bevredigend. Duidelijk komt naar voren dat Europese landen op verschillende terreinen en in verschillende organisaties met elkaar samenwerken of samengewerkt hebben.
Het accent ligt op militaire en economische samenwerking in West-Europa. Samenwerkingsinitiatieven die in het voormalige Oostblok hebben plaatsgevonden en plaatsvinden (Warschaupact, Comecon, GOS) komen minder uitgebreid aan bod. Van alle samenwerkingsorganisaties krijgen de Navo, eigenlijk een atlantische organisatie, en de E(E)G de meeste aandacht.

Over de oprichting van de Navo schrijft *Kijk op de tijd* in deel 3h onder meer: "*Aaneensluiting om het Russische gevaar het hoofd te kunnen bieden leek noodzakelijk. In 1949 sloot een aantal Europese landen onder leiding van de Verenigde Staten een bondgenootschap: de Noordatlantische Verdragsorganisatie*".

Ook *Andere Tijden* vertelt in deel 3hv dat de Westeuropese eenheid met name door Amerika is geschapen. Dit land was als sterkste uit de Tweede Wereldoorlog gekomen. De VS begonnen onmiddellijk met het geven van hulp aan het verzwakte Europa en drongen om verschillende redenen aan op samenwerking. Het Marshallplan werd in het leven geroepen.
"*Het ging economisch heel slecht in Europa (...) Die armoede had ook politieke gevolgen. In landen als Frankrijk en Italië kregen de communistische partijen veel aanhang. Daar zou wel eens hetzelfde kunnen gebeuren als in Oost-Europa gebeurd was. Dat moest voorkomen worden (..) Als de welvaart terugkwam, zou ook het gevaar van het communisme minder worden*".

Economische samenwerking leggen alle methodes voornamelijk uit door de geschiedenis

van de Europese (Economische) Gemeenschap (EG) te beschrijven. Daarbij maken de auteurs, en dat geldt ook voor militaire samenwerking, ruimte vrij voor historische personen die een belangrijke rol hebben gespeeld in dit samenwerkingsproces. Vier methodes bespreken (ten behoeve van staatsinrichting) de bevoegdheden en functies van de instellingen van de EG, zoals daar zijn de Europese Commissie en het Europees parlement.

Chronoscoop koppelt het ontstaan van de EEG aan de behoefte aan economische groei en meer exportmogelijkheden bij enkele Westeuropese landen. "*Vrije handel kwam er dus tussen de zes EEG-landen. Voor Nederland was dat heel belangrijk omdat een groot deel van de produkten van onze industrie en landbouw wordt uitgevoerd. Nu werken twaalf Europese landen met elkaar samen, in wat nu de Europese Gemeenschap (EG) heet*".

Europese samenwerking ging en gaat nog steeds regelmatig gepaard met problemen. Er bestaan niet alleen overeenkomstige ideeën over samenwerking en integratie maar ook verschillen. Deze verschillen zijn vaak het gevolg van belangentegenstellingen tussen vertegenwoordigers van verschillende staten.
In alle methodes krijgen visies op samenwerking en integratie meer dan voldoende aandacht. Zo schrijven de auteurs van *Sprekend Verleden* in deel 3 over problemen in de Raad van Ministers van de EG: "*De ministers komen (...) vooral op voor de belangen van hun eigen land. Volgens voorstanders van Europese eenheid denken de ministers meestal alleen aan voordeel op korte termijn. Op de lange duur zou politieke samenwerking veel meer opleveren*".

Opvallend in dit verband is dat geen van de methodes benadrukt dat burgers in Europa weinig invloed hebben (gehad) op het politieke spel van samenwerking en integratie in Europa.

De toekomst van Europese samenwerking

De toekomst en ook de gevolgen van samenwerking en integratie in Europa worden niet altijd even goed besproken in de methodes. *Andere Tijden* is bijvoorbeeld de enige methode die aandacht besteedt aan de realisatie van de interne markt in Europa in 1993. Dat in de toekomst (van de EG) Europese organen steeds meer taken van afzonderlijke landen kunnen gaan overnemen komt alleen ter sprake in *Chronoscoop* en *Vragen aan de geschiedenis*. Deze methodes zijn ook de enige die aangeven dat Europese organen steeds meer taken van afzonderlijke landen kunnen gaan overnemen. *Kijk op de tijd* laat weer zien dat de doelen van de EG niet makkelijk bereikt zullen worden: "*Zij willen uiteindelijk op economisch gebied de grenzen tussen de lidstaten helemaal afschaffen. Dit is een lange en moeizame weg*".

De democratiseringsprocessen die vanaf het midden van de jaren tachtig in het voormalige Oostblok hebben plaats gevonden komen beter uit de verf. Maar geen methode maakt melding van de samenwerkingsperspectieven die daarna tussen West- en Oosteuropese landen zijn ontstaan.

Andere Tijden, *Sprekend Verleden* en *Vragen aan de geschiedenis* beschrijven positieve én negatieve gevolgen van Westeuropese samenwerking voor Europeanen. De laatst genoemde methode vertelt dan ook nog wat leerlingen straks te maken hebben met Europa.
"*Particulieren zowel als ondernemingen zullen vrij geld kunnen overmaken naar alle lidstaten (..) Studenten zullen in elke lidstaat kunnen studeren en zelf hun studies kunnen spreiden over verschillende lidstaten. Hun diploma's zullen overal in de Gemeenschap worden erkend (...) Aan de binnengrenzen van de Gemeenschap zal niet langer kostbare tijd verloren gaan door fiscale, administratieve of andere belemmeringen*".

Grensoverschrijdende problemen

Andere Tijden is de enige methode die op bevredigende wijze aangeeft dat Europa kampt met een aantal grensoverschrijdende problemen en dat deze problemen teruggedrongen moeten worden. Het gaat onder andere om het milieuvraagstuk, het ontwikkelingsvraagstuk, problemen van etnische minderheden en problemen van regionaal nationalisme.
Over het milieuvraagstuk staat in deel 3 hv te lezen: "*Geleidelijk begint het besef door te dringen dat de mensheid de natuur en het milieu zo heeft aangetast dat wij daaraan alle ten onder dreigen te gaan. Misschien dat het einde van de Koude Oorlog het mogelijk maakt, de bewapeningsuitgaven te verminderen en de krachten te richten op een gezamenlijke aanpak van dit probleem*".

kleio
nummer 1/94
pagina's 14 en 15

Echter, net als de overige methodes stelt ook *Andere Tijden* nergens dat leerlingen/burgers een bijdrage kunnen leveren aan het terugdringen van internationale problemen als het milieuvraagstuk.

Kritiek op Europa-didactiek

De onderzochte methodes bieden over het algemeen een redelijk goede afwisseling; ze bevatten behalve tekst ook foto's, tekeningen en tabellen. Ze onthouden zich eensgezind van etnocentrische informatie en neerbuigende vooroordelen over volken en culturen in Europa.
Andere Tijden, *Sprekend Verleden* en *Vragen aan de geschiedenis* bieden meer dan voldoende variatie in werkvormen. De resterende twee beperken zich vooral tot eenzijdige, voornamelijk reproduktieve vragen en opdrachten over thema's met een Europese dimensie.

We hebben echter kritiek op de geconstateerde mogelijkheden die de methodes bieden om belangstelling voor en betrokkenheid bij Europa te wekken bij leerlingen. Slechts één methode achten we redelijk in staat leerlingen voor Europa warm te maken, namelijk *Vragen aan de geschiedenis*. De leerstof in de andere methodes is over het algemeen eenzijdig afstandelijk en vaak ook droog. Levendige elementen zoals vertellingen over historische en niet-historische 'Europese' figuren ontbreken vaak. Concrete leefsituaties van mensen in Europa komen niet of nauwelijks aan de orde. De uitdagingen die met de geschiedenis en de toekomst van Europa zijn verbonden komen te weinig tot hun recht.

Eén methode wint

We kunnen de kwaliteit van de methodes samenvatten door de onderzochte methodes als volgt in te delen:
1. methodes die 'Europa' inhoudelijk en didactisch bevredigend behandelen;
2. methodes die ofwel inhoudelijk ofwel didactisch bevredigend scoren;
3. methodes die zowel inhoudelijk als didactisch veel steken laten vallen.

Slechts één methode hoort in groep 1, *Vragen aan de geschiedenis*. Dit is de enige methode die 'Europa' inhoudelijk (78%) én didactisch bevredigend behandelt. *Andere tijden* en *Sprekend verleden* zijn in groep 2 geplaatst. Beide Methodes bespreken 65% van de inhouden voldoende of beter, maar kennen belangrijke didactische omissies. Bij *Sprekend verleden* tekenen we aan dat deze methode weliswaar bevredigend scoort bij drie van de vier didactische categorieën, maar dat de methode matige mogelijkheden biedt om de door ons als cruciaal gewaardeerde belangstelling en betrokkenheid bij Europa te wekken. *Chronoscoop* en *Kijk op de tijd* tot slot vallen in groep 3. Beide methodes scoren zowel inhoudelijk (respectievelijk 39% en 48%) als didactisch onvoldoende.

Het kan dus beter in de onderzochte geschiedenismethodes. Eigenlijk is er maar één methode die 'een open oog' heeft voor 'Europa'. De andere methodes hebben weliswaar elk hun eigen kwaliteiten en gebreken, maar bieden niet meer dan een (gulle of minder gulle) knipoog. We denken dat vooral op didactisch gebied verbeteringen wenselijk en ook mogelijk zijn om zo tot veelzijdiger, aantrekkelijker en dus beter onderwijs over Europa te komen. Tegelijkertijd daarmee kunnen inhoudelijke omissies worden weggewerkt.

De volledige, gedetailleerde resultaten van het leerboekonderzoek 'Europese dimensie' zijn onlangs verschenen in de reeks NICL-Studies onder de titel *Een open oog voor Europa: De Europese dimensie in leermiddelen aardrijkskunde en geschiedenis voor 12 tot 16 jarigen.*
De prijs is ƒ 25,00.

Naast de leerboekanalyse zijn voor docenten twee afzonderlijke handreikingen verschenen onder de titel *'Geschiedenis en staatsinrichting met een Europese dimensie'* en *'Aardrijkskunde met een Europese dimensie'*. Deze kosten ƒ 4,50 per stuk. Zij gaan uitgebreid in op inhouden en vaardigheden voor onderwijs met een Europese dimensie, bieden uitwerkingsmogelijkheden en vuistregels voor de klassepraktijk en voor de selectie van lesmateriaal.
Een checklist, waarmee docenten zelf kunnen beoordelen of de Europese dimensie in hun leerboek geschiedenis of aardrijkskunde voldoende behandeld wordt, is toegevoegd.

Voor meer informatie en bestellingen:
NICL, telefoon 053-840246

